

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА**

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕНЬ У СПРАВАХ, УЧАСНИКАМИ
ЯКИХ Є ОСОБИ З ФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 12-482 групи

Спеціальності: 081 «Право»

Освітньо-професійної програми «Право»

Арутюнян Каріне Варданівна

Керівник: д.ю.н, проф.,

заслужений юрист України

Стратонов В.М.

Рецензент: викладач кафедри

професійних та спеціальних дисциплін

ХФ ОДУВС, кандидат юридичних

наук, доцент **Новікова М.М.**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Характеристика осіб з фізичними чи психічними вадами та проблеми кримінального процесу щодо таких осіб.....	6
1.1. Поняття особи з фізичними вадами та характеристика фізичних вад особи, що є суб'єктом кримінального провадження.....	6
1.2. Поняття і характеристика особи з психічними вадами. Джерела інформації про психічний стан особи та визначення ступеню осудності особи.....	9
1.3. Проблеми, що виникають під час кримінального провадження щодо осіб з фізичними чи психічними вадами.....	15
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ІНШИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ОСІБ З ФІЗИЧНИМИ ЧИ ПСИХІЧНИМИ ВАДАМИ.....	18
2.1. Статус експерта та експертна діяльність у кримінальному провадженні щодо осіб з фізичними чи психічними вадами.....	18
2.2. Роль психолога у кримінальному процесі, його ознаки та функції.....	27
2.3. Поняття та вимоги до перекладача, його компетентність та відповідальність у кримінальному провадженні щодо осіб з фізичними чи психічними вадами.....	31
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Актуальність теми. Як зазначає Кримінальний процесуальний кодекс України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень [20].

Право на захист є одним із невід'ємних прав людини. Його зафіксували у міжнародно-правових актах як загального, так і локального характеру, а також гарантується статтею 59 та 63 Конституції України [19]. Однак деякі категорії осіб неспроможні самостійно реалізовувати це право, оскільки мають певні фізичні чи психічні вади, а, отже, обов'язково потребують додаткової правової охорони з боку держави. Тому питання обов'язкової участі захисника в кримінальному процесі щодо осіб, які внаслідок фізичних чи психічних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, на даний час залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано в контексті тематики науково-дослідної роботи кафедри галузевого права факультету бізнесу і права ХДУ «Теорія та практика реформування галузевого законодавства України» (номер державної реєстрації № 0118U006817, затверджено Вченою радою Херсонського державного університету, наказ №902-Д від 05.11.2019).

Метою дослідження є аналіз кримінального провадження, де суб'єктами є особи що мають фізичні чи психічні вади та виявлення особливостей та проблем на шляху у реалізації права на захист щодо таких осіб.

Для досягнення поставленої мети дослідження вирішувались такі завдання:

- 1) охарактеризувати особливості стану осіб, що мають фізичні вади та є учасниками кримінального процесу;
- 2) проаналізувати поняття, ознаки та джерела інформації про психічний стан особи, що має психічні вади і є суб'єктом кримінального провадження;
- 3) дослідити проблеми, що виникають у кримінальному провадженні, суб'єктами якого є особи з фізичними чи психічними вадами;
- 4) проаналізувати статус експерта та його діяльність у кримінальному процесуальному праві;
- 5) визначити роль спеціаліста - психолога у кримінальному провадженні щодо осіб з фізичними чи психічними вадами, його поняття та функції;
- б) дослідити особливості особи - перекладача (сурдоперекладача) у кримінальному процесі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері права на захист особи, яка має фізичні чи психічні вади, у кримінальному провадженні, що являє собою один з основних принципів кримінального процесуального права.

Предметом дослідження виступають кримінальні провадження щодо осіб з фізичними вадами.

Методологічна основа дослідження. Дослідження проводилось із застосуванням таких методів пізнання як правовий, логіко-граматичний, аналітичний, концептуальний, метод актуалізації, метод деконструкції тощо.

Нормативно-правову базу роботи складають: Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», Конвенція про захист прав і основних свобод людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були представлені на Шостій усеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Реформування правової системи України під впливом євроінтеграційних процесів» (30 березня 2021 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дипломної роботи знайшли відображення в наступних публікаціях:

Арутюнян К.В. Проблеми реалізації права на захист осіб з психічними чи фізичними вадами, що виникають під час кримінального провадження: збірник матеріалів Шостої всеукраїнської студ. наук. - прак. конф. «Реформування правової системи України під впливом євроінтеграційних процесів» Херсон: ХДУ, 2021. (готується до друку).

Структура роботи обумовлена метою та предметом дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання, методологічна основа дослідження, визначена нормативно-правова база дослідження.

РОЗДІЛ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ З ФІЗИЧНИМИ ЧИ ПСИХІЧНИМИ ВАДАМИ ТА ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЩОДО ТАКИХ ОСІБ

1.1. Поняття особи з фізичними вадами та характеристика фізичних вад особи, що є суб'єктом кримінального провадження

У Конституції України закріплено принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, який є одним з основних засад кримінального судочинства. Дієвим та ефективним механізмом його реалізації в рамках кримінального провадження можна вважати право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника. Крім того, Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає ряд випадків, коли участь захисника є обов'язковою, зокрема щодо осіб, які внаслідок фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права (п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК) [20].

Особами, які не здатні самостійно реалізувати свої права, передусім, справа полягає у праві на захист, що є наслідком наявності фізичних вад, вважаються такі особи, крім глухих та сліпих, які є з дефектами зору, мови та слуху або іншою серйозною хворобою. Цей стан підтверджується як візуально, посадовою особою, що здійснює провадження, так і медичними документами.

У разі обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні через сліпоту особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, необхідно мати на увазі, що сліпототою є значне зниження зору.

Розрізняють різні рівні сліпоти:

- 1) Абсолютна сліпота. Особа у такому випадку немає світловідчуття і не відрізняє світло від темряви;
- 2) Відносна сліпота. При такій сліпоті зберігаються залишки зору (гострота зору не перевищує 0,05) [6].

Серед тих, хто має відносну сліпоту, розрізняють практично сліпих і осіб, які страждають виробничою або професійною сліпотою.

Практично сліпими особами вважають таких осіб, які не здатні самостійно, без допомоги інших, пересуватися та орієнтуватися у просторі, хоча в них залишилося світловідчуття та здатність правильно визначати, де розташовується джерело світла, а також здатність правильно розрізняти контури великих предметів поблизу. До тих, хто слабо бачить слід відносити людей, гострота зору яких коливається в межах 0,06 – 0,3 [6].

Виробнича сліпота – це зниження зору, при якому людина навіть при використанні спеціальних оптичних приладів не може працювати [6].

Професійна сліпота – це неможливість звичної для цієї особи професійної діяльності [6].

Існує також колірна сліпота або монохроматична, в цьому випадку всі навколишні умови, всі навколишні предмети та простір сприймаються лише у чорно-білому та білому тонах, і розлад колірного зору. Такі видимі розлади зору є суттєвими у кримінальних справах, якщо участь підозрюваного, обвинуваченого або підсудного не обмежується ознайомленням матеріалів з текстовою формою (де сприйняття кольорів не є важливою умовою), але передбачає участь у слідчих заходах та ознайомлення з матеріалами, де кольоровий компонент є важливим і відіграє вирішальну роль.

Німота (відсутність мови), як підстава для обов'язкової участі в кримінальному процесі захисника, є головним чином наслідком вродженої глухоти чи події в ранньому дитинстві.

Глухота - повна відсутність або значне зниження слуху до рівня, коли сприйняття мовлення стає неможливим. Глухоту слід відрізнити від приглухуватості, при якій посилення голосу тої людини, що говорить, дозволяє розбірливо сприймати мову. Абсолютна глухота зустрічається рідко, звичайно при глухоті сприймаються дуже голосні звуки, а іноді окремі добре знайомі звуки мовлення, вимовлені голосно біля вуха [6].

Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України і закріплює принцип забезпечення права на захист підозрюваному або обвинуваченому, який має фізичні вади, однак на законодавчому рівні чітко не встановлено, які саме фізичні вади мають існувати в особі і який ступінь порушення функцій організму людини повинен бути наявний для обов'язкового залучення захисника в кримінальному провадженні [20].

Залучення захисника можливе на будь-яких етапах кримінального провадження. Суди, залучаючи захисника за п. 3 ч. 2 ст. 52 Кримінального процесуального кодексу України, діють по-різному: одні зазначають, в чому полягають фізичні вади особи та приймають рішення на підставі медичних висновків, а деякі не вказують, які саме вади ставали підставою для прийняття такого рішення. Тому доцільно буде на законодавчому рівні встановити мінімальний ступінь ураження слуху, зору, мови, що буде підставою для обов'язкового залучення захисника у кримінальному провадженні, які в обов'язковому порядку будуть підтверджуватись медичними висновками або результатами проведення судово-медичної експертизи [25].

1.2. Поняття і характеристика особи з психічними вадами. Джерела інформації про психічний стан особи та визначення ступеню осудності особи

Особами, не здатних самостійно реалізовувати свої права, в тому числі право на захист, через свої психічні вади, слід вважати осіб, які хоча і визнаються осудними, однак мають постійний або тимчасовий розлад психічної діяльності.

До тих осіб, які не можуть самостійно реалізовувати право на захист, що є наслідком наявності в них психічних вад, не можна відносити всіх громадян з будь-якими психічними відхиленнями. Потрібно враховувати, чи порушує хворобливий стан психіки здатність людини здійснювати право на захист без допомоги. Очевидно, що у кримінальному процесі повноцінна участь підозрюваного, обвинуваченого ускладнена в таких станах як, наприклад, психопатія з тенденцією фантастичних та жалюгідних патологічних побудов; психопатія з частими динамічними змінами, легкістю психопатичних реакцій, декомпенсації, яка як правило супроводжується емоційними переслідуваннями свідомості, особливими порушеннями думок (явище афективної недоумкуватості) та зниження критичної оцінки ситуації в цілому; психопатія, що супроводжується відсутністю мотивації стабільної поведінки, слабкістю вольових затримок, підвищеною сугестивністю, підкорюваністю, швидким відволіканням та іншими порушеннями, дуже ускладнена.

Слід порушувати питання про обов'язкову участь захисника і за наявності у підозрюваного, обвинуваченого такої психічної патології, як психічний психофізичний інфантилізм (з характерною емоційно-вольовою незрілістю, деякими особливостями розумової сфери, у тому числі поверховість суджень тощо). Також можливі й інші психічні чи фізичні

вади, що обмежують самостійну реалізацію особою права на захист, при встановленні яких (в тому числі на підставі медичних документів) необхідно залучати захисника. У всіх згаданих випадках з моменту встановлення факту присутності у підозрюваного чи обвинуваченого таких вад, участь захисника гарантується.

Осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення [18].

Згідно з ч. 1 ст. 19 ККУ осудність - це психічний стан людини, за якого вона під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Осудність - юридична передумова вини та кримінальної відповідальності, обов'язкова ознака суб'єкта кримінального правопорушення [18].

Критерії, якими характеризується осудність:

- медичним (біологічним);
- юридичним (психологічним) [20].

Критерій, що є медичним, визначає стан здоров'я психіки особи, відсутність психічних захворювань, недоліків розумового розвитку.

Критерій, що є юридичним, полягає у здатності особи керувати своїми діями та усвідомлювати характер суспільно небезпечних діянь (дії чи бездіяльності).

Сумніви щодо осудності особи можуть виникнути через незвичайний характер незаконних дій та поведінки після того, як вони вчинили суспільно небезпечне діяння, особи під час провадження. Сумніви можуть бути обумовлені різними медичними документами, особливо історією хвороби або довідкою з медичного закладу, яка свідчить про те, що така особа знаходилася на лікуванні, або була доставлена у порядку швидкої госпіталізації, довідкою із психоневрологічного диспансеру про те, що вона знаходилася на лікуванні й подальшому обліку, довідками, що свідчать про

травми голови тощо. Існують також можливість виникнення сумнівів через відомості про те, що підозрюваний (обвинувачений) навчався у школі (інтернаті) для психічно відсталих дітей, про звільнення від військової служби особи через наявність психічних розладів у такої особи тощо.

Також фахівці у галузі кримінального процесуального права вважають, що одним із джерел отримання інформації про можливу наявність у підозрюваного (обвинуваченого) психічного захворювання, є показання родичів. Однак показання родичів про психічну повноцінність особи, щодо якої ведеться слідство, не завжди можуть бути об'єктивними та можуть мати подвійний характер.

На додаток до інформації сім'ї про фізичну особу, можуть бути показання керівництва та колег по роботі, сусідів, друзів тощо, що теж вважається джерелом інформації про психічний стан особи. Крім того, підозрюваний (обвинувачений) може сам бути таким джерелом. Однак до цієї інформації потрібно ставитися критично та ретельно перевіряти її, оскільки підозрювані можуть навмисно бути дезінформаторами про наявність духовних захворювань, що насправді є неправдою, з метою відхилення від покарання.

Потрібно зупинити увагу на ознаках, що можуть вказувати на наявність в особи психічного розладу. Так, інформацію про наявність в особи психічного захворювання можна отримати на основі аналізування особливостей таких ознак:

- 1) освіта, культурний рівень, навчання;
- 2) потреби, інтереси, захоплення;
- 3) мова;
- 4) зовнішній вигляд;
- 5) стан здоров'я;
- 6) неблагополучна спадковість та сімейні відносини;

- 7) психотравмувальні ситуації, пережиті раніше;
- 8) вік;
- 9) поведінка до і після вчинення злочину;
- 10) поведінка під час слідства

Отже, ознаками особи, яка страждає на психічне захворювання, можуть бути: низький рівень освіти та загального розвитку; зловживання алкогольними та наркотичними засобами; різноманітні порушення усної або письмової мови; відхилення від нормальної поведінки (може проявлятися у ризькій зміні міміки, раптовий безпричинний сміх, раптова зміна сліз на сміх і навпаки, зухвала поведінка, некоординованість рухів тощо); відомості про наявні раніше психічні захворювання або сильні психологічні травми та душевні потрясіння; особливості характеру особи (надмірна агресія, хвилювання, суїцидальні нахили тощо) та інші. Звичайно наявність таких особливостей у людини не може однозначно свідчити про відхилення у її психічному здоров'ї. Саме тому припущення слідчого або прокурора про психічне захворювання підозрюваного (обвинуваченого) не є підставою для визнання його неосудним.

Якщо є сумніви з приводу осудності особи, то органи досудового розслідування чи суд призначають судово-психіатричну експертизу. Особа визначається судом осудною чи неосудною не загалом, а тільки стосовно діяння, стосовно якого її обвинувачено.

Стан осудності є протилежним за змістом до стану неосудності, згідно з яким відповідальність особи є виключеною, а також має відмінності від обмеженої осудності - стану, характеристикою якого є нездатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії чи бездіяльність і керувати ними, що, попри все, не виключає її кримінальної відповідальності.

Якщо особа вчиняє суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність) у стані осудності, але до винесення вироку або під час того, як несли покарання, захворіла на хворобу психічного стану, що не дає їй здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, вона не може підлягати покаранню. До такої особи суд може застосовувати примусові заходи медичного характеру (ч. 3 ст. 19 ККУ, ст. 93 ККУ) [18]. Після реабілітації ця особа може підлягати покаранню за скоєне кримінальне правопорушення, якщо строк давності притягнення її до кримінальної відповідальності ще не закінчився або не появилися нові підстави звільнення її від кримінальної відповідальності чи підстави звільнення від покарання.

Медичними критеріями неосудності є:

Хронічне психічне захворювання - це розлад психічної діяльності, що характеризується довгим перебігом і тенденцією до збільшення болючих явищ. У деяких випадках пацієнти спостерігаються у періодах тимчасового вдосконалення (ремісія), але це не означає видужання. Хронічне психічне захворювання включає шизофренію, хронічні маячні розлади, епілепсія, біполярний емоційний розлад, біологічна шкода мозку тощо [30].

Недоумство — це хворобливий психічний стан розуму (вроджений або набутий у ранньому дитинстві чи такий, що розвинувся через психічне захворювання), який характеризується неповноцінністю розумової діяльності. Недоумство (недоумкуватість, деменція) є синдромом захворювання мозку, зазвичай, що має хронічний чи поступальний характер, коли з'являються порушення вищих коркових функцій (пам'яті, мислення, орієнтування, розуміння, здатності до навчання, мовлення та розсудливості). Можливі три форми недоумства (відповідно до ступеня тяжкості від більшого до меншого: ідіотія, імбецильність та дебільність [30].

Тимчасові розлади психічної діяльності є оборотні розлади у формі раптових нападів, що є реакцією у відповідь на вплив стресової ситуації (психічної травми). Ці розлади виникають у людей, які не страждають від психічних захворювань, і, зазвичай, у сприятливих обставинах вони припиняються. Ці розлади включають патологічні афекти, алкогольні психози, білу лихоманку тощо.

Ще один хворобливий стан психіки містить розлади зрілої особистості та поведінки у дорослих. Деякі з цих станів та видів поведінки, проявляється рано у процесі індивідуального розвитку через вплив конституціональних чинників соціального досвіду, тоді ж як інші розлади зрілої особистості та поведінки з'являються пізніше як наслідок перенесених захворювань (шизофренії, епілепсії, біологічного ушкодження головного мозку, хронічного алкоголізму, наркоманії тощо).

Примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, до спеціального лікувального закладу. Метою таких заходів є обов'язкове лікування і запобігання вчиненню даною особою суспільно небезпечних діянь знову. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених КК України, здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене Законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності або особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку [22]. У даних кримінальних провадженнях участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту про існування в особі захворювань психіки або інших відомостей, що призводять до сумнівів щодо її осудності. Для

встановлення стану здоров'я психіки підозрюваного за наявності відомостей, що викликають сумніви щодо його осудності, чинний КПК України передбачає проведення судової експертизи [22].

1.3. Проблеми, що виникають під час кримінального провадження щодо осіб з фізичними чи психічними вадами

Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України і закріплює принцип забезпечення права на захист підозрюваному або обвинуваченому, який має фізичні вади, однак на законодавчому рівні чітко не встановлено, які саме фізичні вади мають існувати в особі і який ступінь порушення функцій організму людини повинен бути наявний для обов'язкового залучення захисника в кримінальному провадженні.

Залучення захисника можливе на будь-яких етапах кримінального провадження. Суди, залучаючи захисника за п.3 ч.2 ст.52 Кримінального процесуального кодексу України, діють по-різному: одні зазначають, в чому полягають фізичні вади особи та приймають рішення на підставі медичних висновків, а деякі не вказують, які саме вади ставали підставою для прийняття такого рішення, що є досить суттєвою проблемою української правової системи. Тому доцільно буде на законодавчому рівні встановити мінімальний ступінь ураження слуху, зору, мови, що буде підставою для обов'язкового залучення захисника у кримінальному провадженні, які в обов'язковому порядку будуть підтверджуватись медичними висновками або результатами проведення судово-медичної експертизи [27].

Нерідко у судовій практиці зустрічаються підозрювані, обвинувачені, які є особами з вадами зору, котрі потребують належного забезпечення з

боку держави права на захист. Зазвичай під час судового розгляду ці особи не надають медичного підтвердження наявності у них вад зору, а лише стверджують про це, а суди призначають захисника без витребування медичних висновків [27].

Виходячи з вищесказаного, можемо зробити висновок, що суди при встановленні підстав для обов'язкової участі захисника не завжди вимагають медичне підтвердження наявних у них фізичних вад і приймають рішення на підставі пояснень особи. А, як вже зазначалося, пояснення особи можуть бути неправдиві, щоб уникнути відповідальності в повному обсязі.

Проте у судовій практиці існують випадки набагато гірші: коли суд не просто не вимагає медичного підтвердження фізичного стану особи, а не звертає уваги, або ж ігнорує його [27].

З огляду на осіб з психічними порушеннями, сьогодні існує достатня кількість зловживань з боку обвинувачених та підозрюваних, які розуміють можливість звільнення від відбування покарання та імітують присутність у них цих недоліків. Зловживань є багато і з боку органів досудового розслідування, які часто є легковажними до виявлення інформації, що є підставою для сумнівів у психічному здоров'ї таких осіб, і не хочуть залучати експертів з психічного стану (експертів-психіатрів) у кримінальне провадження [27].

Тому вважаю за доцільне зробити висновок, що треба вдосконалювати українське законодавство з питань кримінальної відповідальності осіб з психічними чи фізичними вадами – встановити на законодавчому рівні ступінь фізичних недоліків, що є суттєвими у ході кримінального процесу. Також необхідно встановити суворий контроль над суб'єктами кримінального провадження у сфері збирання інформації про фізичний чи психічний стан особи; обов'язкове проведення медичної та

психічної судових експертиз, або отримання офіційних документів з медичних закладів про відповідний стан особи, щоб уникати неправдивих відомостей про такий стан, що можуть спричинити хибний результат кримінального провадження по справі.

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ ІНШИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ОСІБ З ФІЗИЧНИМИ ЧИ ПСИХІЧНИМИ ВАДАМИ

2.1. Статус експерта та експертна діяльність у кримінальному провадженні щодо осіб з фізичними чи психічними вадами

Як зазначає стаття 69 Кримінального процесуального кодексу України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [20].

Мають змогу бути судовими експертами особи, які володіють необхідними знаннями для того, щоб надавати висновок з питань, що досліджуються. Судовими експертами державних спеціалізованих установ мають змогу бути фахівці, які отримали відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та мають кваліфікацію судового експерта з окремої спеціальності.

До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну

підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [12].

Не може бути залученою до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, яка була визнана судом недієздатною, а також така особа, з якої не знята або не погашена судимість, або яка протягом останнього року вчинила корупційне правопорушення, за яке накладалося адміністративне стягнення, або дисциплінарне стягнення, за яким особа позбавлялася кваліфікації судового експерта.

Як і інші учасники кримінального процесу, експерт має свої права та обов'язки, що закріплені на законодавчому рівні.

Так, його правами є:

- ознайомлення з матеріалами справи, що відносяться до предмета експертизи;
- згідно з процесуальним законодавством подавати клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, що пов'язані з проведенням експертизи;
- у разі наявності сумнівів щодо змісту та обсягу доручення негайно заявляти клопотання органу, який призначав експертизу, щодо встановлення точності питань, що були поставлені експертові;
- за наявності дозволу органу, який призначив експертизу, бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності;
- указувати в експертному висновку на факт, що був виявлений у ході експертизи, що має істотне значення для провадження, але

стосовно якого йому не було поставлено запитань, та на обставини, що сприяли або могли сприяти вчиненню суспільно-небезпечного діяння;

- складання окремого висновку, в випадку незгоди з іншими членами експертної комісії;
- викладання письмових відповідей на окремі питання, що були поставлені йому у ході надання роз'яснень чи показань;
- оскарження дії та рішення органу, який призначив експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи;
- на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав;
- користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу» та статтею 69 КПК України [12].

Експерт може відмовити у проведенні експертизи, коли наданих матеріалів недостатньо для виконання обов'язків, що були на нього покладені, а додаткові матеріали, що витребувалися, не були надані, або якщо питання знаходяться за межами його спеціальних знань. Повідомлення експерта про відмову від проведення експертизи обов'язково має бути вмотивованим.

Експерт зобов'язаний:

- заявити самовідвід, якщо наявні відповідні обставини;
- прийнятися до виконання експертизи, щ обула йому доручена;
- персонально провести повне дослідження, сформулювати обґрунтований та об'єктивний висновок у письмовій формі на питання, щ обули йому поставлені, а у випадку необхідності мати роз'яснення щодо нього;
- письмово повідомити органу, який призначив експертизу, про неможливість проведення даної експертизи та повернути матеріали справи та інші документи, що йому надавалися, якщо досліджуване питання не відповідає компетенції експерта або якщо йому не було

достатньо наданих матеріалів для вирішення поставленого питання, а витребуваних додаткових матеріалів не надали;

- прибути до суду і відповісти на запитання під час допиту;

- забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження передбачає повне або часткове знищення об'єкта експертизи або зміну його властивостей, то експерт зобов'язаний отримати на це дозвіл від органу, який призначив експертизу;

- не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду інформацію, що стала йому відома у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім сторони, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її висновки [20].

Неможливо повноцінно дослідити правовий статус особи - експерта, якщо не зазначити види його відповідальності. Визначемо, за які саме діяння на експерта покладається відповідна відповідальність.

Кримінальна відповідальність:

За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність відповідно до статей 38 та 385 Кримінального кодексу України [20].

Адміністративна відповідальність:

За злісне ухилення від явки в суд, до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування експерт несе адміністративну відповідальність відповідно до статей 185³ та 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення [17].

Дисциплінарна відповідальність:

За порушення, що були допущені у ході проведення експертизи, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності, експерт може понести дисциплінарне покарання відповідно до чинного законодавства.

Деліктна відповідальність:

Якщо діяння експерта призвели до майнової шкоди під час проведення експертизи, він несе матеріальну відповідальність відповідно до чинного законодавства.

Під час нашого дослідження детально розглянемо такі судові експертизи, як судово-психіатрична та судово-медична експертизи.

Судово-психіатрична експертиза призначається у тому разі, коли вирішення кримінальної або цивільної справи залежить від визначення стану психічного здоров'я особи на час вчинення нею певного діяння (дії чи бездіяльності) чи укладення угоди за наявності сумнівів щодо її здатності усвідомлювати значення своєї поведінки, що є наслідком психічної хвороби або тимчасового розладу психічного здоров'я.

Ознаками такої поведінки можуть бути невинуваті, неадекватні або неконтрольовані дії особи в момент вчинення протиправного суспільно небезпечного діяння або в процесі провадження по справі, а так само під час укладення цивільно-правової угоди.

Судово-психіатрична експертиза обов'язково призначається:

- для визначення стану здоров'я психіки особи, що обвинувачується, за наявності у справі таких даних, які призводять до сумнівів щодо його осудності (п. 3 ст. 76 КПК) [20];

- щодо особи, яка у зв'язку зі своїми психічними вадами не може об'єктивно сприймати обставини, що мають важливе значення для справи, і давати показання про них (ст. 69 КПК) [20];

- для визначення стану здоров'я психіки особи в справах про визнання громадян недієздатними (ст. 258 ЦПК) [39];
- у справах про поновлення дієздатності громадянина (ст. 260 ЦПК)[39].

Судово-психіатрична експертиза в судовому засіданні може мати характер амбулаторного обстеження у разі, якщо питання про її проведення постало у ході судового слідства.

Якщо під час дослідження в судовому засіданні висновку судово-психіатричної експертизи буде з'ясовано, що для встановлення стану психічного здоров'я підсудного є необхідним тривале спостереження за ним в умовах стаціонару, суд відповідно до мотивованої пропозиції експерта має право вирішити за необхідне поміщення підсудного у відповідний медичний заклад.

Якщо існують сумніви у спроможності потерпілого, свідка, цивільного позивача чи відповідача по кримінальній справі, позивача, відповідача чи свідка по цивільним справам об'єктивно сприймати події, мати адекватну реакцію та правильно відтворювати їх у своїх показаннях суд має право вирішити питання про виклик до судового засідання експерта-психіатра в ролі учасника допиту відповідної особи. Питання про призначення судово-психіатричної експертизи щодо таких осіб з подальшим поміщенням до медичного стаціонару можливе лише у разі їхньої згоди.

Судово-медична експертиза призначається у випадках, коли у справі виникають такі питання, для вирішення яких необхідні спеціальні знання в галузі медицини [12].

Призначення судово-медичної експертизи є обов'язковим:

- для встановлення причин смерті;

- для встановлення ступеня тяжкості й характеру тілесних ушкоджень;
- для встановлення статевої зрілості потерпілої у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 120 КК України;
- для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це є суттєвим для встановлення кримінальної відповідальності, а відповідних матеріалів не надано і їх неможливо одержати;
- щодо осіб, які через свої фізичні вади не спроможні об'єктивно реагувати на обставини, що значимі для справи, і давати про них показання [12].

Треба звернути увагу на те, що до компетенції судово-медичного експерта не може входити вирішення питань щодо можливості знаходження підсудного під вартою чи його залучення до слідчих дій відповідно до стану здоров'я. Судовим медичним експертом можуть порушуватись питання, що стосуються визначення стану здоров'я підсудного та можливості надання його медичної допомоги - амбулаторної, в умовах стаціонару чи в інших навмисно створених умовах.

У провадженнях про злочини, передбачені ст. 106 та ч. 1 ст. 107 КК, суд має право не призначати судово-медичну експертизу та обмежитись вивченням акта судово-медичного обстеження, якщо він є відповідним до вимог, які встановлюються до такого документа, і якщо дані, що були викладені в ньому, не викликають заперечень зі сторони учасників судового розгляду та не є підставою для сумнівів щодо їх достовірності.

Акт судово-медичного обстеження особи є нормативно-правовим актом, в якому викладені і засвідчені обставини, значимі для зазвичай и (наявність тілесного ушкодження, захворювання тощо), тому вони можуть

використовуватися у ролі доказів в кримінальному процесі за умови, що проведення експертизи не є обов'язковим.

Під час перевірки та оцінці експертних висновків суд зобов'язаний з'ясувати:

- чи додержані вимоги, встановлені законодавством, при призначенні та проведенні експертизи;
- чи були обставини, що виключають участь експерта у даному випадку;
- компетентність експерта і чи не перевищувалися межі його повноважень;
- чи достатньо було подано об'єктів дослідження експерту;
- повноту відповідей на питання, що були порушені, та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та остаточним висновком експерта;
- чи достатньо обґрунтований експертний висновок та його узгодженість з іншими матеріалами по справі [12].

Суд повинен мати на увазі, що акти чи інші документи, в тому числі відомчі, що включають зазначення обставин, встановлених із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, вартість ремонту, розмір нестачі матеріальних цінностей), не можуть слугувати висновком експерта та бути підставою, що має наслідком відмову в призначенні експертизи, навіть у разі, якщо вони були одержані на запит суду, органу дізнання, слідчого чи адвоката.

Судово-експертна діяльність в Україні провадиться державними спеціалізованими установами та відомчими службами, до складу яких входять:

- науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України [12].

Судова експертиза також може бути реалізована на основі спеціального дозволу (ліцензії) на підприємницьких засадах, а також громадянами з одноразовими договорами. Міністерство юстиції України або Міністерство охорони здоров'я України видає такі ліцензії та проводить атестацію судових експертів з числа працівників підприємницьких структур і громадян.

У разі проведення експертизи працівником підприємницької структури, у якої є ліцензія на здійснення судово-експертної діяльності, суд зобов'язаний перевірити наявність у спеціаліста свідоцтва про присвоєння йому кваліфікації судового експерта за відповідною спеціальністю.

Проведення експертизи за разовими договорами має місце бути лише за умови неможливості її проведення в іншому порядку. У договорі повинні бути зазначені строки виконання експертизи, розмір винагороди експертові та порядок її виплати.

2.2. Роль психолога у кримінальному процесі, його ознаки та функції

Сьогодні неможливо уявити висококваліфіковане розслідування злочинів, не залучаючи особливі психологічні знання. Оскільки в різних етапах кримінального провадження може бути необхідним наявність констатації, оцінки та пояснень існуючих суттєвих ознак психічного стану обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого та свідків. Це також стосується визначення психічного стану під час вчинення кримінального правопорушення, визначення реальних мотивів, встановлення ролі, яку зіграв обвинувачений у кримінальній групі. Крім того, використання спеціальних психологічних знань забезпечує здатність компенсувати відсутність глибини знань та компетенції особи, відповідальної за прийняття рішень, створює можливість комплексного підходу до прийнятих рішень, дає можливість проаналізувати справу з різних позицій. У цьому відношенні необхідність подальших досліджень щодо застосування та використання спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі, зокрема, особливості залучення фахівців психологів як однієї з форм використання спеціальних психологічних знань, збільшується.

На підставі загального змісту інституту спеціаліста у кримінальному провадженні є такі ознаки, що свідчать про процесуальне положення спеціаліста-психолога:

- володіння спеціальними знаннями у психологічній галузі (теоретичної та практичної);
- діяльність спеціаліста є офіційною;
- похідний характер правосуб'єктності спеціаліста від компетенції слідчого і суду і прийняття ними спеціальних процесуальних рішень;

- виконання спеціалістом функцій, які є специфічними та допоміжними задля забезпечення кримінального судочинства.

Функції спеціаліста-психолога, передбачені законодавством:

- бути учасником процесуальних дій;
- користуватися своїми спеціальними знаннями та навичками з метою допомоги слідчому і суду у виявленні, закріпленні та вилученні доказів;
- звертати увагу слідчого і суду на обставини, що пов'язані з виявленням і закріпленням доказів;
- давати показання з приводу спеціальних питань, що виникають під час кримінального процесу.

Впровадження обов'язку виконання наведених функцій спеціалістів-психологів можливий, перш за все, через наявність спеціальних вмінь та навичок, що використовуються для оцінки обставин справи. Спеціаліст-психолог має можливість робити заяви, що мають істотне значення для кримінального процесу та підлягають занесенню до протоколу судової чи слідчої дії; має право з дозволу суду звертатися з питаннями до інших учасників судового процесу. Наведене вище вказує на досить широкий спектр можливостей спеціаліста-психолога, який є учасником кримінального процесу. Проте такі можливості мають і ряд обмежень:

- спеціаліст-психолог має право і повинен використовувати лише такі знання, які відносяться до предмета науки, психології та її галузей, в яких він є фахівцем;
- спеціалісту-психологу забороняється робити висновки, що свідчать про правильність допиту особи, що не досягла повноліття, та допиту взагалі, будь-якої процесуальної дії;
- спеціалісту-психологу забороняється діяти самостійно, тобто без відповідної вказівки зі сторони судових органів.

Треба зазначити, що положення кримінального процесуального законодавства України не обмежує участь спеціаліста-психолога колом судових і слідчих дій. У КПК України зазначено, що спеціаліст залучається до справи за необхідністю його спеціальних знань під час процесу. З іншого боку, в КПК України вказані окремі категорії фахівців, які беруть участь у кримінальному провадженні як спеціалісти. Такими фахівцями є: психолог, педагог, лікар, лікар-судовий медик. Тому вважаємо доцільним прийняти участь психолога не тільки, якщо він безпосередньо згадується в законі (наприклад, під час допиту осіб, що не досягли повноліття), а й у інших випадках, коли у суду з'являється необхідність в залученні такого спеціаліста. Оскільки злочин - це діяння (дія або бездіяльність) людини, а психолог є головним фахівцем у дослідженні людини (його мотивів, поведінки, діяльності тощо), то його допомога може бути залучена на будь-якому етапі судового провадження та у будь-яку категорію справ. Участь фахівця з психології в процесуальній діяльності спрямована на отримання доказової інформації за допомогою дослідження об'єктів, які значною мірою є результатом діяльності особи, що підлягає відповідальності. А вони можуть підлягати психологічному аналізу.

Якщо ви станете на позицію українського законодавця, яким жодним колом фахівців, жодним колом їхніх дій не обмежується, то участь спеціаліста-психолога у кримінальному провадженні за значною кількістю кримінальних справ є актуальною і можливою вже нині без будь-яких змін чи доповнень до законодавства.

Спеціаліст-психолог має можливість допомогти простежити зв'язок (відношення), що виникає між суб'єктом (особою) й об'єктом (дійсність, яка оточує суб'єкта). Такий зв'язок виявляється через психологічний акт, зміст якого складає інтелектуальний (пізнавальний), вольовий і емоційний аспекти. Таким чином спеціаліст-психолог може надати допомогу у

висуненні теорій з приводу механізму і суб'єктів вчинення кримінального правопорушення, у проведенні відповідних судових дій, встановленні психологічного контакту з конкретними особами, що визнані підозрюваними, обвинуваченими, свідками, потерпілими, у застосуванні психологічних прийомів та засобів впливу на особу, яка підлягає допиту, у визначенні окремих якостей і психологічних характерних особливостей особи (наприклад, особовості сприйняття, пам'яті, мислення, емоцій, темпераменту та ін.).

Вищезгадана оцінка й аналіз законодавчо врегульованої участі спеціалістів-психологів, педагогів, лікарів у кримінальному провадженні, в яких беруть участь свідки, що не досягли повноліття, потерпілі, обвинувачені й підсудні, актів офіційного і доктринального тлумачення цих норм закону дозволяє вирішити, що ці особи беруть участь як спеціалісти з недопустимо широким обсягом повноважень. Вони залучаються для вивчення розумової діяльності та здібностей неповнолітніх; повинні висловлювати погляди з питань психологічних особливостей цих осіб. Сама участь досліджуваних спеціалістів, насамперед, пов'язана з особливим психологічним статусом особи, що є суб'єктом кримінального процесу. Безумовно, участь спеціалістів-психологів, педагогів, лікарів у допиті обвинуваченого, підозрюваного з особливостями необхідна. Однак для вірності застосування практичних спеціальних знань, вдосконалення ефективності їх використання не зайвим було б зробити відокремити компетенції педагогів і лікарів, які залучаються до провадження. За критерій такого розмежування треба брати предмет науки, фахівцями якої є ці особи.

2.3. Поняття та вимоги до перекладача, його компетентність та відповідальність у кримінальному провадженні щодо осіб з фізичними чи психічними вадами

У нормах кримінального законодавства поняття перекладача не містить жодного чіткого пояснення. З аналізу КПК України стає зрозумілим, що перекладач є іншим учасником кримінального процесу, який досконало знає державну мову та вільно володіє нею, а також мовою учасника провадження, який має потребу перекладу на ту мову, якою він володіє або технікою спілкування з особами, які глухі, німі та глухонімі, який не має незацікавленості у результатах даного провадження, що залучається до кримінального процесу уповноваженими на те особами чи органами.

Сучасні вчені-процесуалісти пропонують свої критерії визначення поняття перекладача. Так, Головинська О.П. зазначає, що перекладачем може бути особа, що досягла повноліття, яка запрошується до участі в кримінальному провадженні у випадках, які передбачені законодавством, вільно володіє мовами, необхідними для перекладу. В деяких випадках вчена припускає участь у справі в якості перекладача особи, що досягла шістнадцяти років [34].

З твердженням, що перекладачем може бути повнолітня особа погоджується і Щерба С.П. Однак також існують окремі випадки, коли науковець допускає участь перекладача, який не молодше шістнадцяти років, аргументуючи це тим, що саме з цього віку особа вже є такою, що може мати кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад чи за розголошення даних, отриманих під час досудового розслідування [34].

Проте Кузик Т.М. не погоджується з позицією вищезгаданих науковців щодо допустимості участі в якості перекладача особи, якій виповнилося шістнадцять років. На його думку, перекладачем у суді має бути особа, яка отримала відповідну освіту, кваліфікацію та склала іспит у Міністерстві юстиції України, тобто має сертифікат, що підтверджує її право на судовий переклад. Але існує лише одне виключення, що допускає можливість участі несертифікованого перекладача у судовому перекладі. Таким виключенням є випадок, коли мова йде про використання перекладацьких послуг особи, яка володіє знанням рідкісної мови, але лише за умови відсутності сертифікованого перекладача з даної мови. Та важливим є те, що така особа обов'язково повинна бути повнолітньою та дієздатною [34].

На жаль, кримінальне процесуальне законодавство України не описує чітких вимог, яким повинен відповідати перекладач. Однією з умов участі перекладача у справі, яку висуває КПК України, є його компетентність. Але парадоксальним є те, що при цьому в Україні не існує жодних процедур чи методик, що мали б за мету визначення рівня компетентності перекладача. Залишається цілком незрозумілим питання про те, яким саме чином можна перевірити особу, яка не володіє мовою, на яку та з якої здійснюватиметься переклад, чи володіє перекладач цією мовою на належному рівні або ні.

Як вважає Головинська О.П., компетентність особи, що виступає у ролі перекладача, означає володіння нею мовами, з яких і на які буде здійснюватися переклад. Однак, на думку А. Фірсової, знання граматичного матеріалу з обох мов не є достатнім, важливими є і відповідні знання правової науки, достатній запас слів, дотримання точності під час перекладу сутності, що викладається [34].

О. Покрещук та С. Фурса обґрунтовано роблять наголос на тому, що особа, яка є перекладачем у юридичному процесі, зобов'язана знати і володіти юридичною термінологією та мати хоча б невеличкий багаж фундаментальних знань у відповідній галузі права.

Головинська О.П. зазначає, що перекладач – це не фахівець у галузі права, але він повинен володіти всіма необхідними термінами юридичної науки, не поринаючись у сутність юридичних проблемних питань. Перекладач не зобов'язаний давати роз'яснення на будь-які терміни, але повинен реалізовувати їх переклад у точності [34].

З думкою науковців, за якою компетентність особи, що здійснює переклад, встановлюється не тільки володінням мови перекладу, а й знанням спеціальною юридичною термінологією, згоден і науковець Кузик Т.М. Так, він вважає, що перекладачами (сурдоперекладачами) у кримінальному процесі могли б бути лише ті особи, які були сертифіковані Міністерством юстиції України та яких внесено до Реєстру судових перекладачів, а наявність атестації таких осіб, які здійснюють переклад, служив би ознакою їх компетенції.

Так, на сьогодні в Україні сформовано Довідково-інформаційний реєстр перекладачів, порядок ведення якого затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11 березня 2013 року №228 [39].

Реєстр перекладачів – це веб-сторінка офіційного веб-сайту Державної міграційної служби України, що має в собі інформативні матеріали щодо перекладачів, які мають право бути залученими відповідними органами з метою надання послуг з перекладу під час розгляду заяв та співбесід з особами, які мають статус біженців, та іншими категоріями мігрантів, при їх затриманнях, забезпечення їм допомоги з правових питань, розгляду справ осіб, що є біженцями, та видворення за

межі України іноземців та осіб, які без громадянства, реалізація досудового розслідування та розгляду судами кримінальних проваджень і справ про адміністративні правопорушення, що були вчинені особами зі статусом біженців та відповідними категоріями мігрантів на території України.

Інформація, яка стосується перекладача вноситься до Реєстру перекладачів за умови письмової згоди особи, що є перекладачем, на оприлюднення такої інформації в Реєстрі перекладачів та на обробку його персональних даних, щ обула подана відразу ж до Державної міграційної служби України або її відповідних органів, що і формує Реєстр.

Однак не завжди внесення інформації про особу перекладача у визначений Реєстр буде значити що така особа є компетентною, тому що зазначена процедура не вимагає здачу кваліфікаційного іспиту чи та й взагалі форми перевірки володіння мови, що потрібна для перекладу, чи знання спеціальної юридичної термінології. Отже, відповідно до вищезазначеного, єдиним офіційним підтвердженням, що засвідчувало б компетентність особи, що здійснює переклад, може бути тільки диплом перекладача, інформація про який додається до Реєстру.

Ще однією не менш важливою умовою, що вимагається від особи перекладача, є його незацікавленість у результатах справи. Таке положення, як не дивно, знову ж таки, не має ніякого законодавчого закріплення, але аналізуючи КПК України можна дійти висновку про це. Так, згідно зі статтею 68 КПК України сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчий суддя або суд з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком [20]. З'ясування цих обставин реалізується задля виключення зацікавленої особи, ролі перекладача. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 79 та ч. 1 ст. 77 КПК України перекладач не має права брати участь у кримінальному процесі, у випадку, якщо він особисто або його близькі

родичі чи члени його сім'ї мають зацікавленість в результатах зазначеного провадження. У випадку присутності таких обставини він обов'язково повинен скласти заяву про самовідвід. Також причиною для відводу особи, що здійснює переклад, є його причасність у цьому ж кримінальному процесі в ролі заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, слідчого судді, захисника, свідка, експерта, спеціаліста [20].

Таким чином, на підставі вищевикладеного, керуючись нормами чинного кримінального процесуального законодавства можна виділити дві головні умови, яким повинна відповідати особа, що здійснює переклад: наявність компетенції та відсутність зацікавленості у результатах відповідного кримінального провадження.

Що стосується прав та обов'язків, то згідно з ч. 2 ст. 68 КПК України перекладач має право:

1. ставити уточнюючі запитання, що мають на меті правильний переклад;
2. бути ознайомленим з протоколами процесуальних дій, до яких він був залучений, і давати на них рекомендації у вигляді зауважень;
3. право отримувати винагороди за реалізований переклад та компенсації збитків, що були пов'язані з його залученням до кримінального процесу;
4. заявляти відповідні клопотання, якщо є сумніви щодо особистої безпеки, у випадках, передбачених законодавством [20].

Перекладач зобов'язаний:

1. прибути на прохання до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;
2. скласти заяву про самовідвід у разі існування обставин, що передбачені законодавством;

3. реалізовувати досконалий та вірний переклад, стверджуючи правильність здійснюваного перекладу своїм підписом;

4. не розкривати без дозволу слідчого, прокурора, суду інформацію, що є пов'язаною з сутністю справи та процесуальних дій, реалізованих під час неї, і що виявилася відомою особі, що здійснює переклад, через виконання покладених на нього обов'язків [20].

Кримінальна відповідальність особи, яка здійснює переклад у кримінальному провадженні, настає за завідомо невірний переклад та за небажання без причин, що вважаються поважними, здійснювати відповідні обов'язки, які встановлені законодавством [20]. Правовою причиною участі особи, що здійснює переклад у кримінальному процесі, є постанова чи ухвала відповідного органу про залучення до участі у кримінальному процесі особи перекладача.

ВИСНОВКИ

1. Особами, які не здатні самотійно реалізовувати свої права, насамперед, річ йде про право на захист, через свої фізичні вади, вважаються такі особи, крім німих, глухих, сліпих, які мають дефекти зору, мовлення, слуху чи інші тяжкі захворювання. Зазначений стан підтверджується як візуально, посадовою особою, яка здійснює провадження, так і документами медичного характеру.

Існують такі рівні сліпоти, як абсолютна сліпота, при якій особи навіть не відрізняє світло від темряви, та відносна сліпота, при якій зберігаються невеликі залишки зору (гострота зору не перевищує 0,05)

Німота (відсутність мови) може бути наслідком вродженої глухоти чи події в ранньому дитинстві.

Глухотою є повна відсутність або значне зниження слуху до рівня, коли сприйняття мовлення стає неможливим. Глухоту слід відрізнити від приглухуватості, при якій посилення голосу мовця дозволяє розбірливо сприймати мову. Абсолютна глухота зустрічається рідко, звичайно при глухоті сприймаються дуже голосні звуки, а іноді окремі добре знайомі звуки мовлення, вимовлені голосно біля вуха.

2. Особами, не здатних самотійно реалізовувати свої права, в тому числі право на захист, через свої психічні вади, слід вважати осіб, які хоча і визнаються осудними, однак мають постійний або тимчасовий розлад психічної діяльності.

До тих осіб, які не можуть самотійно реалізовувати право на захист, що є наслідком наявності в них психічних вад, не можна відносити всіх громадян з будь-якими психічними відхиленнями. Потрібно враховувати, чи порушує хворобливий стан психіки здатність людини здійснювати право на захист без допомоги.

Фахівці у галузі кримінального процесуального права вважають, що одним із джерел отримання інформації про можливу наявність у підозрюваного (обвинуваченого) психічного захворювання, є показання родичів. Однак показання родичів про психічну повноцінність особи, щодо якої ведеться слідство, не завжди є об'єктивними і можуть мати подвійний характер. На додаток до інформації сім'ї про фізичну особу, можуть бути показання керівництва та колег по роботі, сусідів, друзів тощо. Крім того, підозрюваний (обвинувачений) може сам бути таким джерелом. Однак до цієї інформації потрібно ставитися критично та ретельно перевіряти її, оскільки підозрювані можуть навмисно бути дезінформаторами про наявність духовних захворювань, що насправді є неправдою, з метою відхилення від покарання.

Ознаками особи, яка страждає на психічне захворювання, можуть бути: низький рівень освіти та загального розвитку; зловживання алкогольними та наркотичними засобами; різноманітні порушення усної або письмової мови; відхилення від нормальної поведінки (може проявлятися у ризькій зміні міміки, раптовий безпричинний сміх, раптова зміна сліз на сміх і навпаки, зухвала поведінка, некоординованість рухів тощо); відомості про наявні раніше психічні захворювання або сильні психологічні травми та душевні потрясіння; особливості характеру особи та інші.

3. Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України і закріплює принцип забезпечення права на захист підозрюваному або обвинуваченому, який має фізичні вади, однак на законодавчому рівні чітко не встановлено, які саме фізичні вади мають існувати у особи і який ступінь порушення функцій організму людини повинен бути наявний для обов'язкового залучення захисника в кримінальному провадженні.

Виходячи з вищесказаного, можемо зробити висновок, що суди при встановленні підстав для обов'язкової участі захисника не завжди вимагають медичне підтвердження наявних у них фізичних вад і приймають рішення на підставі пояснень особи. А, як вже зазначалося, пояснення особи можуть бути неправдиві, щоб уникнути відповідальності в повному обсязі.

Проте у судовій практиці існують випадки набагато гірші: коли суд не просто не вимагає медичного підтвердження фізичного стану особи, а не звертає уваги, або ж ігнорує його.

З огляду на осіб з психічними порушеннями, сьогодні існує достатня кількість зловживань з боку обвинувачених та підозрюваних, які розуміють можливість звільнення від відбування покарання та імітують присутність у них цих недоліків. Зловживань є багато і з боку органів досудового розслідування, які часто є легковажними до виявлення інформації, що є підставою для сумнівів у психічному здоров'ї таких осіб, і не хочуть залучати експертів з психічного стану (експертів-психіатрів) у кримінальне провадження.

4. Судовими експертами мають право бути особи, які володіють науковими, технічними знаннями, мають відповідні навички для формулювання висновку з питань, що досліджувалися, що згідно Закону України «Про судову експертизу» мають право на реалізацію експертизи, яким поручено проведення досліджень об'єктів, явищ і процесів, що мають в собі інформацію про умови вчинення суспільно небезпечного діяння, та які повинні надати висновок з питань, які з'являються у ході кримінального процесу та відповідають сфері їх знань.

Не може бути залученою до реалізації експертизи та виконання обов'язків, що покладені на судового експерта, особа, яка була визнана судом недієздатною, а крім того така особа, на яку існує не знята або не

погашена судимість, а також особа, на яку за останній рік накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення корупційного характеру або дисциплінарне покарання у вигляді вилучення кваліфікації судового експерта.

Судово-психіатрична експертиза призначається у тому разі, коли вирішення кримінального або цивільного провадження залежить від визначення психічного стану особи на час вчинення нею певного діяння (дії чи бездіяльності) чи укладення угоди за наявності сумнівів щодо її здатності усвідомлювати значення своєї поведінки, що є наслідком психічної хвороби або тимчасового розладу психічного здоров'я.

Судово-медична експертиза призначається у випадках, коли у провадженні виникають такі питання, для вирішення яких необхідні спеціальні знання в галузі медицини.

Акти судових експертиз є документами, в яких викладаються і засвідчуються обставини, що мають значення для провадження тому вони можуть бути використані як докази в судочинстві за умови, що проведення експертизи не є обов'язковим.

5. Сьогодні неможливо уявити висококваліфіковане розслідування злочинів, не залучаючи особливі психологічні знання. Оскільки в різних етапах кримінального провадження може бути необхідним наявність констатації, оцінки та пояснень існуючих суттєвих ознак психічного стану обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого та свідків. Це також стосується визначення психічного стану під час вчинення кримінального правопорушення, визначення реальних мотивів, встановлення ролі, яку зіграв обвинувачений у кримінальній групі.

Виходячи з результатів дослідження можна сформулювати таке поняття особи спеціаліста-психолога:

Спеціаліст - психолог – це особа, що володіє спеціальними знаннями у теоретичних та практичних частинах психологічної науки, діяльність якої є офіційною, та виконує функції, які є специфічними та допоміжними задля забезпечення кримінального судочинства.

Функції спеціаліста-психолога, передбачені законодавством:

- бути учасником процесуальних дій;
- користуватися своїми спеціальними знаннями та навичками з метою допомоги слідчому і суду у виявленні, закріпленні та вилученні доказів;
- звертати увагу слідчого і суду на обставини, що пов'язані з виявленням і закріпленням доказів;
- давати показання з приводу спеціальних питань, що виникають під час кримінального процесу.

б. У кримінальному процесуальному законодавстві поняття перекладача не має чітко сформульованого пояснення. З аналізу норм даного законодавства стає зрозумілим, що особа, яка здійснює переклад, є окремим учасником кримінального провадження, яка досконало володіє державною мовою, а також мовою учасника, яка потребує перекладу, якою він володіє або технікою спілкування з особами, які є глухими, німими та глухоніми, яка не має зацікавленості у результатах даної справи, та яка залучається до кримінального процесу відповідними до законодавства особами чи органами.

Українське законодавство не має положень, які б встановлювали вимоги до перекладачів у кримінальному провадженні. Але на це питання є багато коментарів з боку науковців, тому можемо зробити висновок, що особа перекладача повинна відповідати таким вимогам:

- особа є компетентною;
- особа є повнолітньою та дієздатною;

- має відповідну вищу освіту, отримала кваліфікацію та вдало склала іспит у Міністерстві юстиції України, тобто в неї є сертифікат, що підтверджує її право на здійснення судового перекладу;

- вільно знає та досконало володіє мовами та юридичною термінологією, що необхідна для здійснення перекладу;

- не має зацікавленості у результатах справи;

- запрошується до участі в кримінальному провадженні у випадках, що передбачені КПК України.

З огляду на все вищезазначене можемо зробити висновок, що українське законодавство потребує негайного допрацювання у сфері кримінальних проваджень щодо осіб з психічними чи фізичними вадами, тому що неврегульованими є низка питань, що можуть мати істотне значення для кінцевого результату кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луцький А.І. Спеціаліст-психолог у кримінальному судочинстві. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5459/A> (дата звернення: 11.12.2020 р.).
2. Апеляційний суд Запорізької області: ухвала від 23.11.2017 року № 322/1069/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70541836> (дата звернення 11.12.2020 р.).
3. Апеляційний суд Черкаської області: ухвала від 19.11.2014 року № 712/13232/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41467180> (дата звернення: 11.12.2020 р.).
4. Артемівський міськрайонний суд Донецької області: ухвала від 07.03.2018 року № 219/6711/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72621530> (дата звернення: 11.12.2020 р.).
5. Бабій Ю. С. Обов'язкове залучення захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які мають фізичні вади [Текст]. Молодий вчений. 2018. №5. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5/136.pdf> (дата звернення: 11.12.2020 р.).
6. Большой энциклопедический словарь медицинских терминов/ под ред. проф. Э.Г. Улумбекова. М.: ГЭОТАРМедиа, 2012. 2263 с.
7. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Харків: Право, 2016. – Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук -України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.
8. Великоновосілівський районний суд Донецької області: вирок від 05.03.2018 року № 220/1263/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72576001> (дата звернення: 13.12.2020 р.).

9. Вереща Р.В.Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. Станом на вересень 2011 р. К.: Центр учбової літератури, 2012. 320 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk780830.pdf> (дата звернення: 17.12.2020 р.).
10. Віньковецький районний суд Хмельницької області: ухвала від 09.01.2018 року № 673/1931/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71501711> (дата звернення: 16.12.2020 р.).
11. Віньковецький районний суд Хмельницької області: ухвала від 13.09.2017 року № 670/575/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68844483> (дата звернення: 10.02.2021 р.).
12. Вісник Запорізького юридичного інституту.: наук. - практ. зб. / Запоріз. юрид. ін-т ДДУВС ; редкол.: С. М. Алфьоров (голов. ред.) [та ін.]. Запоріжжя : [б.в.], 1997 . 2004. №1(26). С.225-231.
13. Демидівський районний суд Рівненської області: постанова від 17.06.2016 року № 558/218/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58380706> (дата звернення: 11.12.2020 р.).
14. Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія: Право / Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління» ; редкол.: П. С. Покатаєв (голов. ред.) [та ін.]. Запоріжжя : [б.в.]. 2008 р. №3. С.123-125
15. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ. (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1994, № 28, ст.232). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 13.12.2020 р.).
16. Знам'янський міськрайонний суд Кіровоградської області: ухвала від 03.06.2016 року № 389/1037/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58119569> (дата звернення: 12.12.2020 р.).

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс від 07.12.1984 року № 8073 – X. *Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки* (Верховна Рада УРСР), 1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 11.12.2020 р.).

18. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. : ред. від 02.10.2013 р. *Офіційний вісник України*. 1998. 13. Ст.270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.12.2020 р.).

19. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р.: станом на 01.01.2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.12.2020 р.).

20. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради*, 2001, № 25-26, ст.131.

21. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. третє, переробл. та доповн. Х.: ТОВ «Одісей», 2006. 1184 с.

22. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради*, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.12.2020 р.).

23. Кузнецов В.О. Кримінальне право України (повний курс у схемах та таблицях): навч. посіб. К.: Кондор, 2005. 459 с.

24. Люботинський міський суд Харківської області: ухвала від 18.06.2014 року № 630/283/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39304884> (дата звернення: 11.12.2020 р.).

25. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН: Міжнародний пакт від 16 грудня 1966р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 12.12.2020 р.).

26. Міністерство охорони здоров'я України: Наказ від 31.08.2017 року №992 № 1408/31276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17#Text> (дата звернення: 13.12.2020 р.).

27. Молодий вчений № 5 (57). ЮРИДИЧНІ НАУКИ / Бабій Ю.С., Шкурко В.Р., 2018. – 595 с.

28. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України: у 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с.

29. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України: у 2 т. Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.

30. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 5-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2010. 1234 с.

31. Новомиколаївський районний суд Запорізької області: вирок від 21.11.2016 року № 322/1069/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63002830> (дата звернення: 12.12.2020 р.).

32. Питання осудності при судово-психіатричній експертизі обвинувачених. Обстеження засуджених. *Судова психіатрія*: веб-сайт. URL: <https://buklib.net/books/27347/>

33. Полтавський районний суду Полтавської області: ухвала від 08.05.2015 року № 545/599/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45067875> (дата звернення: 11.12.2020 р.).

34. Поняття та вимоги до перекладача у кримінальному процесі України: веб-сайт. URL: <http://www.litwin.rzeszow.pl/поняття-та-вимоги-до-перекладача-у-кри/> (дата звернення: 12.02.2021 р.).

35. Правовий статус перекладача у кримінальному процесі України : веб-сайт. URL: <http://www.litwin.rzeszow.pl/правовий-статус-перекладача-у-кримін/>(дата звернення: 12.02.2021 р.).

36. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03#Text> (дата звернення: 15.12.2020 р.).

37. Психіатрія та наркологія (частина 1): робочий зошит для самостійної роботи студентів. Г.М. Кожина, Г.О. Самардакова, Н.В. Георгієвська, Л.М. Гайчук, І.М. Стрельнікова, К.О. Зеленська. Харків, 2018. 181с.

38. Сватівський районний суд Луганської області: ухвала від 19.08.2015 року № 426/4474/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48706605> (дата звернення: 11.12.2020 р.).

39. Селецький С.І. Кримінальне право України. Загальна частина: : посіб. для студентів юрид. вузів і юрид. ф-тів із змінами та допов. станом на 1 листоп. 2007 р. / С. І. Селецький; Ін-т економіки і упр., Юрид. ф-т. Київ: Центр учб. літ., 2008. 247 с.

40. Советський районний суд Автономної Республіки Крим: вирок від 27.12.2013 року № 117/1156/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36427012> (дата звернення: 11.12.2020 р.).

41. Соснівський районний суд м. Черкаси: ухвала від 16.08.2013 року № 117/1156/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37038365> (дата звернення: 11.12.2020 р.).

42. Судова експертиза: сучасність та майбутнє: Матеріали круглого столу (25 січня 2018 р., м. Львів); за заг. ред. д. т. н. Кузіна М.О. / Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. Л., 2019. 150 с.

43. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Мультимедійний підручник «Криміналістика»*: веб-сайт. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lecture_3.24.html (дата звернення: 12.02.2021 р.).

44. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс від 18.03.2004 року № 1618 – IV // Відомості Верховної Ради, 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.12.2020 р.).